

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти психології і соціальної роботи
Кафедра психолого-медико-педагогічних основ корекційної роботи

Кваліфікаційна робота
магістра

з теми **«ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЯ У
ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ РОЗЛАДАМИ СПЕКТРУ АУТИЗМУ ЗА
АЛЬТЕРНАТИВНОЮ МЕТОДИКОЮ «PECS»»**

Виконала:
здобувачка вищої освіти
денної форми навчання
ОП Спеціальна освіта (Логопедія)
Олена ОМЕЛЬЯНОВИЧ
Науковий керівник:
Олена ВЕРЖИХОВСЬКА,
кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри
психолого-медико-педагогічних
основ корекційної роботи
Рецензент:
Олена ЧОПИК,
кандидат педагогічних наук,
доцент спеціальної та інклюзивної освіти

Кам'янець-Подільський 2023 року

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

PECS – (Picture Exchange Communication System) Комуникативна система обміну картинками;

Діти з ООП – діти з особливими освітніми потребами;

РСА – розлади спектру аутизму;

ЕЕГ - електроенцефалографія;

РЕГ – реоенцефалографія;

ЕхоЕГ – ехоенцефалографія;

МРТ - магнітно-резонансна томографія;

УЗД - ультразвукове дослідження;

ЕКГ – електрокардіограма;

АДК - альтернативні і додаткові способи комунікації

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ З РОЗЛАДАМИ СПЕКТРУ АУТИЗМУ	8
1.1. Порівняльна характеристика аспектів мовлення у дітей дошкільного віку з нормотиповим розвитком та з особливостями розладу спектру аутизму.....	8
1.2. Етіологія та патогенез РСА.....	25
Висновки до розділу 1	36
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ РІВНЯ СФОРМОВАНОСТІ МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ З РСА ЗА ДОПОМОГОЮ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ МЕТОДИКИ «PECS»	38
2.1. Види альтернативної комунікації та особливості методики PECS.....	38
2.2. Опис методів експериментального дослідження.....	57
2.3. Результати експериментального методу дослідження.....	64
Висновки до розділу 2.....	69
ВИСНОВКИ	71
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	75
ДОДАТКИ	81

ВСТУП

Актуальність теми. Проблематика формування мовлення у дітей дошкільного віку є актуальною на сьогодні. Важливу частинку в соціальній адаптації дітей у сьогоденні відіграє роль вміле володіння мовленням, тому що, мовлення є прямо залежне в процесах розвитку психічної діяльності, фрагментах рухової активності, самостійного здобуття та розподілом отриманого знання, виявом думок та емоцій, образ і переживань. Формування та розвиток у дитини при наявності розладів спектру аутизму характеризується специфічними, індивідуальними характеристиками, які підпорядковані необхідністю корекції починають з раннього віку.

Проблему формування мовлення вивчали в межах загально-теоретичних психолого-педагогічних та фізіологічних підходів (Н. Гаврилова, Е. Соботович, Ю. Рібцун, М. Ліблінг, О. Ткач, О. Вержиховська, Т. Фещенко, К. Островська, В. Тарасун, М. Шеремет, Н. Чередніченко, О. Румянцевої, Т. Скрипник та ін.). Зокрема, ними було висвітлення багато особливостей роботи з різними видами мовленнєвих нозологій.

Зокрема, навички правильної артикуляції та розрізнення, володіння артикуляційними органами, навички правильної побудови речень, порушення звуковимови, властивості та функції звуків, закономірності їх поєднання, фонологічні процеси та інтонація є одними з основних проблем, з якими стикаються логопеди, що працюють з дітьми дошкільного віку (Л. Чайко, І. Мартиненко, Є. Соботович, Л. Андрусишина, А. Богуш, І. Брушневська, Ю. Пінчук, О. Дудка, І. Марченко).

Порушення мовлення та обмеження вербальної комунікації часто мають негативний вплив на розвиток особистості дитини. Це спричиняє психічні дисфункції, призводить до особливостей у сфері емоцій та волі, сприяє розвитку таких негативних рис особистості, як сором'язливість, нерішучість, інтровертність, негативізм та комплекс неповноцінності (Л. Волкова, О. Орлова, В. Шкловський, Л. Гончарук, Л. Зайцева, І. Мамайчук, В. Селіверстов, І. Мартиненко, Т. Сак, С. Конопляста, А. Обухівська). Тому проблема порушень

мовлення у дітей набуває особливого значення в дослідженні та розробці відповідних корекційних методик і програм, що враховують різні психічні процеси та особливості особистості.

Особливості у дітей з типовим розвитком дошкільного віку можна зустріти у працях (А. Богуш, О. Гвоздєв, К. Крутій, Л. Трофіменко, Є. Соботович, Л. Федоренко, М. Шеремет та ін.), де описуються різні системи роботи з даною категорією дітей; досить добре зображенні всі етапи розвитку та пункти, які варто звернути увагу при діагностиці, щоб розуміти різницю між дітьми з РСА та нормотиповим розвитком.

Та в межах вивчення особливостей розвитку дошкільників з розладами спектру аутизму (Т. Лещинська, Г. Большакова, К. Лебединська, О. Нікольська, І. Ковалець, О. Вержиховська, С. Морозова та ін.) спостерігається підняття різних аспектів мовлення даної категорії дітей. Також розкривається саме поняття РСА, і що воно собою являє. В працях даних науковців також можна побачити видові аспекти даної нозології, її особливості, діагностування та корекційні методи роботи.

У логопедії залишається багато невисвітлених аспектів даної проблеми, що обумовлюють актуальність дослідження на тему **«Особливості формування мовлення у дошкільників із розладами спектру аутизму за альтернативною методикою «PECS»»**.

Мета дослідження – експериментально дослідити особливості формування мовлення у дошкільників з РСА за альтернативною методикою комунікації.

Відповідно до мети визначено **завдання дослідження**:

1. Здійснити аналіз наукових джерел з зазначеної проблеми, та визначити особливості формування мовлення у дітей дошкільного віку з типовим психофізичним розвитком та з розладами спектру аутизму;
2. Визначити види альтернативної комунікації;
3. Експериментально дослідити особливості формування мовлення у дошкільників з РСА за альтернативною методикою комунікації.

Об'єкт дослідження – формування мовлення за альтернативною комунікацією.

Предмет дослідження – особливості мовлення у дітей дошкільного віку з РСА.

Методи дослідження: теоретичний аналіз загальної та спеціальної літератури з проблеми дослідження; методи формування мовлення у дітей дошкільного віку з РСА.

Гіпотеза дослідження – розроблене психолого-педагогічне забезпечення та основні напрямки корекційно-педагогічної роботи над формуванням мовлення у дітей дошкільного віку з розладами спектру аутизму за допомогою альтернативної комунікації PECS.

Практичне значення результатів дослідження полягає в апробації методів альтернативної комунікації «PECS» у дошкільників з розладами спектру аутизму.

Експериментальна база дослідження: дослідження було проведено на базі трьох вікових груп приватного центру «Розквіт» та приватного корекційного центру «Harry Kids».

Апробація розроблених нами модернізованих методик проводилася на базі приватного центру «Розквіт» та «Harry Kids» в місті Київ. Основні результати кваліфікаційної роботи магістра обговорювались на науково-практичній конференції здобувачів вищої освіти в Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка.

Теоретична значущість полягає в здійсненні теоретико-методологічного аналізу особливостей формування мовлення у дітей дошкільного віку нормотиповим розвитком та РСА за допомогою використання альтернативної методики комунікації «PECS».

Практичне значення полягає у емпіричному вивченні рівня сформованості мовлення у дітей дошкільного віку із РСА та розробці основних напрямків корекційно-педагогічної роботи з розвитку мовлення за допомогою методики PECS у цієї нозології дітей.

Публікації – робота висвітлена у статті «Особливості формування мовлення у дошкільників із розладами спектру аутизму за альтернативною методикою «PECS»»

Структура роботи – робота складається із переліку умовних скорочень, вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

ВИСНОВКИ

Теоретико-практичний аналіз особливостей розвитку формування мовлення у дошкільників із розладами спектру аутизму за альтернативною методикою «PECS» дав змогу сформулювати такі висновки:

Опанування мовленням є складним і багатогранним психічним процесом, виникнення і розвиток якого залежить від низки факторів. Формування мовлення починається лише тоді, коли мозок дитини, органи слуху та артикуляції досягають певного рівня розвитку, що значною мірою залежить від середовища, в якому зростає дитина.

Розвиток та формування мовлення у перші кілька років життя визначатиме подальший розвиток дитини і вплине на всю її подальшу долю. Своєчасне та належне освоєння мовлення є першою і надзвичайно важливою умовою для здорового психічного розвитку дитини та формування її особистості. Своєчасність означає, що дитина повинна розпочати процес освоєння мовлення з самого початку свого життя.

У всіх вікових періодах, включаючи дошкільний вік, дитина повинна мати достатню кількість мовленнєвого матеріалу, щоб навчитися говорити в міру своїх можливостей. Розуміння мовлення і активне використання мовлення відіграють важливу роль у всіх аспектах діяльності, включаючи навчання. Ступінь розвитку мовлення визначається здатністю досягати комунікативних цілей під час взаємодії з іншими учасниками.

Комунікативна функція мовлення має велике значення для психічного розвитку дітей дошкільного віку, оскільки мовлення є засобом спілкування. Мовлення є способом, яким діти виражають свої думки та почуття, навіть до того, як вони вивчають мову. З розвитком мовлення спілкування стає більш повноцінним.

Ефективність мовлення залежить не лише від знання граматичних правил і значень слів, але і від здатності виразити певні думки у відповідних ситуаціях. Ця ефективність базується на соціальних навичках, таких як: здатність використовувати зв'язне мовлення, яке враховує досвід, навички, інтереси та

потреби інших людей; здатність слухати та не перебивати співрозмовника під час розмови; демонструвати увагу та готовність до подальшої комунікації за допомогою невербальних засобів.

Розвиток мовлення в дошкільному віці є важливим фактором розвитку дитини як особистості. Вони ростуть краще, коли їм комфортніше висловлювати свої думки та обмінюватися інформацією в соціальній взаємодії. Слід також зазначити, що розвиток мовлення при аутизмі має специфічні особливості і сильно залежить від своєчасності та ефективності корекційних втручань. Загалом, стан мовленнєвого розвитку наприкінці дошкільного віку є важливим предиктором майбутнього повноцінного розвитку.

Розкрито, що розлади аутистичного спектру – це група нейропсихічних порушень, які виявляються через порушення соціальної адаптації, міжособистісних відносин та комунікації, а також обмеження в сфері інтересів.

Основними ознаками РАС є порушення соціальної взаємодії та комунікації, а також фіксовані та обмежені інтереси та поведінка. Розлад також характеризується небажанням дитини йти на позитивний контакт з іншими дітьми і труднощами у підтримці дружби, що часто призводить до того, що дитина грає на самоті. Спроби залучити її до спільної діяльності, наприклад, до дитячого садка, можуть призвести до відторгнення або істерик. Має труднощі у спілкуванні, оскільки не проявляє емоцій і не розуміє почуттів інших людей. Сприймає інших людей і тварин як предмети або об'єкти, а отже, не має здатності до емпатії, співчуття і жалю. Їм важко зрозуміти абстрактні поняття, у них погана уява і фантазія. Крім того, вони дуже чутливі до певних звуків і сенсорних подразників. Діти цієї категорії не розуміють причинно-наслідкових зв'язків і не завжди дотримуються норм поведінки, що призводить до незагрозливих ситуацій, наприклад, вибігають на вулицю, незважаючи на заборону батьків.

Вивчено декілька методів альтернативної комунікації. Головна ціль використання засобів АДК полягає у тому, щоб надати дитині можливість спілкуватися. Це включає в себе взаємодію з іншими людьми з метою

вираження її потреб, бажань, емоцій та висловлення прохань. Наприклад, якщо дитина може говорити, але має труднощі у вимові звуків, розумінні деяких понять або створенні речень, то можливо, їй не потрібно використовувати піктограми для комунікації. У цьому випадку, засоби візуальної підтримки, такі як планери або таблички, що демонструють послідовність дій або надають візуальні підказки, можуть бути корисними. Це допоможе їй зрозуміти складні поняття та систематизувати свої знання.

Для дітей з труднощами у спілкуванні просити про щось може бути дуже складно і непосильно. І в таких ситуаціях, особливо діти з РАС, часто демонструють небажану поведінку (кричать, плачуть тощо). Тому перше, про що потрібно подбати дорослим, - це вміння донести до дитини її потреби. У цьому випадку важливо і корисно використовувати альтернативні засоби комунікації, такі як мова жестів; комунікаційні системи обміну зображення (PECS); використання технічних засобів (наприклад, сенсорних екранів, пристроїв синтезу мови).

Найбільш підходящою комунікаційною системою для дітей з ООП є PECS. Це пов'язано з тим, що мова жестів та інші системи комунікації не підходять для дітей, наприклад, з порушеннями координації або недорозвиненою моторикою.

Використання альтернативних методів комунікації, таких як PECS (система обміну зображеннями), допомагає навчити їх цим навичкам. Використання PECS не лише не заважає розвитку мовлення, а, навпаки, може сприяти його прискоренню завдяки комбінації словесних і візуальних стимулів у процесі навчання.

Доведено, що використання альтернативної комунікації PECS відкриває можливості для дошкільнят із РСА формувати та розвивати мовлення, здобувати навички комунікації для ефективною взаємодії з оточенням. Під час аналізу методичних джерел було виявлено різні інтерпретації використання карток PECS, необхідних для формування мовлення у дошкільників. Наші модифіковані методи дозволяють перевірити ефективність використання

альтернативної методики комунікації PECS у дітей дошкільного віку з розладами спектру аутизму.

В методиці емпіричного дослідження ми використовували перші три етапи альтернативної комунікації PECS для вивчення мовлення дітей з РАС: 1-й етап - навчання дитини давати потрібну картку, 2-й етап - навчання дитини навичкам перенесення обраної картки у повітрі, 3-й етап - навчання дитини розрізняти картки PECS.

У дослідженні взяли участь 10 дітей віком 5-7 років з розладами аутистичного спектру. Оскільки ця категорія дітей ніколи не працювала з методикою PECS, для дослідження було обрано перші три етапи альтернативної комунікації.

Також для дослідження було обрано перші три етапи методики PECS: 4-й етап - навчання побудови речень за допомогою карток PECS; 5-й етап - навчання відповідати на основні питання, такі як «Чого ти хочеш?» і «Що ти робиш?».

На констатувальному етапі дослідження було виділено рівні (високий, середній і низький) сформованості мовлення у дітей з РСА дошкільного віку.

Якісний аналіз показників загального емпіричного дослідження особливостей формування мовлення у дітей з розладами аутистичного спектру за методикою альтернативної комунікації «PECS» показує, що більшість дітей у дослідженні мають середній або високий рівень сформованості мовлення. Кількісні характеристики показують, що діти цих категорій добре реагують на прохання, хоча й дещо нечітко, та мають незначні труднощі із запам'ятовуванням. Вони також ефективно засвоюють інформацію та швидко запам'ятовують матеріал, хоча й допускають деякі помилки. Вони також добре розуміють запитання та картки PECS, необхідні для складання простих речень, і роблять мало помилок, виконуючи покрокові завдання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрусина Л. До питання про диференційну діагностику в логопсихології. Дефектологія. Особлива дитина: навчання та виховання. 2013. № 4. С. 23-27.
2. Базима Н. В. Обґрунтування методики формування мовленнєвої активності у дітей з аутистичними порушеннями старшого дошкільного віку. Логопедія. 2015. № 7. С. 13–17.
3. Базима Н. В. Створення мовленнєвого середовища як умова формування мовленнєвої активності у дітей зі спектром аутистичних порушень. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2014. Вип. 28. С. 5–8.
4. Баранець І. & Пахомова Н. Особливості порушення комунікативних мінь у дітей старшого дошкільного віку з порушенням мовлення. *Науковий часопис НПУ ім. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія: збірник наукових праць / М-во освіти і науки, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2020. 185 с. Випуск 39. С. 19 – 24.*
5. Берник Т.Л. Розвиток диференційованих форм логопедичної допомоги дітям з мовленнєвими вадами в Україні (1945–2000): дис. на здоб. наук. ступ. канд.пед.наук. 13.00.03 Київ. 2006, 336 с.
6. Богуш А.М. , Гавриш Н.В. Дошкільна лінгводидактика: Теорія методика навчання дітей рідної мови: Підручник/ За ред. А.М. Богуш. К.: Вища шк., 2007. 542с.:іл.
7. Богуш А. М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років. Монографія. 2-е видання / А. М. Богуш К. Видавничий Дім «Слово», 2010. 374 с.
8. Богуш А.М. Мовленнєвий портрет п'ятирічної дитини Дошкільне виховання, 2013. №7. с. 6 – 10.

9. Богуш А. М., Гавриш Н. Оптимізація мовленнєвої роботи з дітьми в розвивальному середовищі дошкільного навчального закладу Дошкільне виховання, 2012. №10. с. 5 – 9.
10. Брушневська І. М. Корекційно-педагогічні проекти в роботі з дітьми з особливими потребами. / І. М. Брушневська, О. Л. Цимбалюк / Логопед. 2015. N 8. С. 34-40.
11. виправлення вад мовлення у дошкільників / упор. В. Л. Чайко. Київ : Шкільний світ, 2009. 12 с.
12. Колишкін О. В. Психолого-педагогічна характеристика дітей з мовленнєвими порушеннями. Корекційна освіта. Вступ до спеціальності : навч. посіб. для студентів ВНЗ. Суми, 2013. С. 175–183.
13. Конопляста С. Ю. Логопсихологія: навч. Посіб. / С. Ю. Конопляста, Т. В. Сак; за ред. М. К. Шеремет. К.: Знання, 2010. 293 с
14. Крутій К. Л. Формування граматично правильного мовлення у дітей дошкільного віку / К. Л. Крутій. Запоріжжя, 2004.
15. Купчак О. М. Система логопедичної корекції з дітьми із розладами спектру аутизму / О. М. Купчак. [Електрон. ресурс]. Режим доступу: irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis.../cgiirbis_64.exe.(дата звернення: 8.08.2023).
16. Литвяк Д. М., Зленко Л.О Корекційно-розвивальні методики для роботи з дітьми з аутизмом (методичні рекомендації).Управління освіти і науки Чернігівської обласної державної адміністрації . Чернігівський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені К.Д. Ушинського 2020.
17. Літвінова О. В. Щодо питання систематизації мовленнєвих порушень при аутизмі / О. В. Літвінова / Логопедія. 2013. № 3. С. 48-51.
18. Логвінова І. П. Формування комунікативної потреби дітей з аутизмом у невербальній взаємодії / І. П. Логвінова / Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2008. С. 59-61.

19. Логопедія, її предмет, завдання і методи. Основні форми і види мовленнєвих порушень : підручник / [за ред. М. К. Шеремет]. 2-е вид., перероб. та допов. Київ, 2010. С. 3–17, 56–57.
20. Мартиненко І.В. Логопсихологія : курс лекцій : навчальний посібник. Київ : ДАІ, 2014. 100 с.
21. Мовленнєвий розвиток аутичної дитини [Електрон. ресурс.]. Режим доступу: <http://www.ua.ua.info/osobyete-deti/autizm/article-10822-movlennjeviy-rozvitok-autichnoyi-ditini/> . (дата звернення: 12.07.2023).
22. МАКАТОН – засіб комунікації при навчанні дітей із інтелектуальними порушеннями URL: <http://surl.li/ernic> (дата звернення: 9.07.2023).
23. Методики розвитку мовлення та спілкування [Електрон. ресурс.]. Режим доступу: http://www.autism-spectrum.org.ua/index.php/relations_therapy_uk.html. (дата звернення: 12.07.2023).
24. Освіта для «дітей дощу». Дитячий аутизм, нам варто про це знати URL: <https://inkluzia.com.ua/osvita-dlya-ditey-doshchu.-dityachiy-autizm-nam-var-to-pro-tse-znati/> (дата звернення: 15.08.2023).
25. Особливості використання знаків та символів в навчанні дітей з різними порушеннями психофізичного розвитку URL: <https://aqce.com.ua/download/publications/192/250.pdf/> (дата звернення: 9.07.2023).
26. Островська К.О., Химко М.Б. Гіперактивність із дефіцитом уваги у дітей з аутизмом: прояви та способи допомоги. Методичний посібник для проведення практичних занять з курсу «Дитячий аутизм: проблеми психологічної допомоги» , Львів, Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. 40 с. 9. (дата звернення: 15.09.2023).
27. Пасевіна О. А. Можливості інклюзивного навчання дітей з розладами аутистичного спектру / О. А. Пасевіна / Молодий вчений. 2013. № 2 (02). С. 99-104.

28. Перцева Л. І. Естетична складова корекційного процесу /Л. І. Перцева /Логопед. 2011. N 1. С. 30-38.
29. ПРОЖЕНКО Т. О. Комунікативно-мовленнєвий розвиток дошкільника. Тернопіль Мандрівець, 2010. 152 с.
30. Поніманська Т.І. Дошкільна педагогіка: підручник/ Т.І. Оніманська. 2-ге вид., доповн. К. Академвидав, 2013. 464 с. (Серія «Альма-матер»).
31. Ранній дитячий аутизм: навчально-методичний посібник. 2-е вид., перероб. і доп. Івано-Франківськ. Видавництво Івано-Франківської державної медичної академії, 2005. 48 с.
32. Рібцун Ю. В. Сходінками правильного мовлення : навчально-методичний посібник. Тернопіль : Мандрівець, 2017. 240 с.
33. Рождественська М. В. Синдром органічного аутизму у дітей із затримкою психічного розвитку / М. В. Рождественська /Дефектологія. 2002.№ 2. С. 46-49.
34. Розлади аутистичного спектру у дітей. Особливості ранньої діагностики за Н. Іванова [Електрон. ресурс.]. Режим доступу: <https://www.bsmu.edu.ua/blog/6563-rozladi-autistichnogo-spektru-u-ditey-osoblivosti-rannoi-diagnostiki/> (дата звернення: 10.10.2023).
35. Розвиток мовлення аутичних дітей за методикою Л.Г. Нурієвої [Електрон. ресурс.]. Режим доступу: <http://dnz3.osvitakp.com.ua/index.php/metodychna-skarbnychka/446-rozvitok-movlennyaautichnikh-ditej-za-metodikoyu-nurievoji-l-g>.(дата звернення: 10.10.2023).
36. Романчук О. Розлади спектру аутизму в запитаннях та відповідях. Львів: Колесо, 2009. 168 с.79
37. Синьов В. М., Шульженко Д. І. Особливості умови соціалізації дітей з аутистичними порушеннями. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія: збірник наук. праць. К. НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. № 21. С. 251–256.

38. Скрипник Т. В. Діти з аутизмом в інклюзії: сценарії успіху: монографія. 2019. 208 с.
39. Скрипник Т.В. Методика дослідження психічних процесів у дошкільників з аутизмом: методичні рекомендації. К. Педагогічна думка, 2008. 72 с.
40. Скрипник Т. В. Феноменологія аутизму. К. Видавництво «Фенікс», 2010. 388 с.
41. Смоляр Г. Г. Біхевіоральна терапія. Технології психічної інтеграції дітей з аутизмом: У 2-х томах. Т. II. К., 249 с.
42. Соботович Є.Ф. Концепція стандарту спеціальної освіти дітей дошкільного віку з порушеннями мовленнєвого розвитку. *Дефектологія*. 2002. № 2. С. 2–7.
43. Соботович Є. Ф. Нормативні показники мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку. *Дефектологія*. 2002. №3. С. 2-4.
44. Стародубова Н.А. Теорія і методика розвитку мовлення дошкільнят, 2006.
45. Тарасун В.В., Хворова Г. М. Концепція розвитку, навчання і соціалізації дітей з аутизмом. К.: Наук. світ, 2004. – 100с.
46. Тищенко В. В. Як навчити дитину правильно розмовляти: від народження до 5 років: поради батькам. Київ: Літера ЛТД. 2008. 128 с.: іл.
47. Чайка М.С., Усатенко Г.В., Кривоногова О. В. Теорія та практика використання альтернативної комунікації для осіб з особливими освітніми потребами: навчальнометодичний посібник. Київ: ФОП Усатенко Г. В., 2021. 80 с.
48. Шеремет М.К. Логопедія: підручник. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2015. 376 с.
49. Шукшина Л. М. Допомога дітям з мовленнєвими проблемами. Київ: Шкільний світ, 2012. 128 с. URL : <http://www.logoped.in.ua/> (дата звернення: 9.07.2023).

50. Шульженко Д. І. Основи психологічної корекції аутистичних порушень у дітей / Д. І. Шульженко. К. : Слово, 2009. – 381 с.
51. Що таке альтернативна і додаткова комунікація (АДК) URL: <http://www.dyvogra.com/uk/alternative-and-complementary-communication-adc/> (дата звернення: 8.08.2023).
52. Як навчити дитину читати за піктограмами URL: <http://www.dyvogra.com/uk/how-to-teach-a-child-to-read/> (дата звернення: 8.07.2023).
53. Bondy A., Frost L. (2002). A Picture's worth: PECS and other visual communication strategies in autism. Bethesda, MD: Woodbine House.
54. Dermot M. Bowler (2007). Autism Spectrum Disorders: Psychological Theory and Research. Chichester: John Wiley & Sons, Ltd. 319p.
55. Ghaziuddin M. (2005). Mental health aspects of autism and Asperger Syndrome. London: Jessica Kingsley Publishers. 254p.
56. Koegel L. K., LaZebnik C. (2004). Overcoming Autism: New York: Penguin Books. 309p.
57. Overcash, A., & Horton, C. (2010). The picture exchange communication system: Helping individuals gain functional communication. Autism Advocate, 3, 21-24.
58. Social and communication development in autism spectrum disorders: early identification, diagnosis and intervention / edited by Tony Charman, Wendy Stone. – The Guilford Press: New York, (2006). 348p.
59. Stone F. (2004). Autism – The eighth colour of the rainbow. Learn to speak autistic. London: Jessica Kingsley Publishers. 299p.
60. Wetherby A., Prizant, B., Hutchinson T. (1998). Communicative, social/affective, and symbolic profiles of young children with autism and pervasive developmental disorders. American Journal of SpeechLanguage Pathology, 7, 79-91.
61. Wetherby, Amy M., and Prizant, Barry M. (1998). Communication and Symbolic Behavior Scales manual. Baltimore: Paul Brookes Publishing Company.